

Varga Zsuzsanna

KIÚTKERESÉS AZ AGRÁRSZEKTOR VÁLSÁGÁBÓL AZ „ÚJ SZAKASZ” (1953–1954) IDEJÉN

Tűzoltó intézkedések – moszkvai felhatalmazással

A magyar pártvezetés az első öt éves terv elindításával felvállalta azt a sztálini gazdaságpolitikát, amely belső erőforrásokra alapozta a gazdasági növekedést.¹ A lakossági fogyasztás korlátozása mellett a mezőgazdaságból való jövedelem-elvonással akarták megteremteni a szükséges anyagi alapokat. A harmadik világháború kitörésétől tartva, 1951 februárjában jelentősen megnövelték a nehézipari és hadiipari beruházások összegét, amit csak újabb elvonások révén lehetett finanszírozni.² A normarendezések, békekölcsön-jegyzések és áremelések jelentősen csökkentették a bérből és fizetésből élők jövedelmi színvonalát, de még ehhez a szűkülő fizetőképes kereslethez sem tudtak megfelelő árualapokat biztosítani. Az egyoldalú iparfejlesztés valamint a mezőgazdaság kollektivizálása miatt állandósult a hiány mind a közszükségleti cikkek, mind élelmiszerek terén.³

Hasonló problémák jellemezték a többi szocialista országot is.⁴ A „robbanás” veszély elhárítására az teremtetett esélyt, hogy 1953 tavaszán, Sztálin halála után a szovjet pártvezetés — érzékelve a közép-kelet-európai válságjelenségeket — gyors korrekcióra szánta el magát.⁵ Ennek részeként azt tervezték, hogy mindegyik ország vezetőivel megbeszéléseket fognak folytatni. Legsürgősebbnek az NDK helyzete tűnt az egyre növekvő menekült-áradat miatt, ezért június 2–5. között a kelet-német vezetőket hívták meg elsőként Moszkvába. Hazatértük után meghirdették az új kurzus politikáját, amely pontosan tartal-

¹ *Honvári János*: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Transzformációk, rendszerek. Bp. 2006. 143–235.; *Pető Iván – Szakács Sándor*: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az új-jáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka 1945–1968. Bp. 1985. 151–189.

² *Germuska Pál*: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. Századok, 146 (2012: 1. sz.) 47–53.

³ *Gyarmati György*: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Bp. 2011. 278–292.; *Tóth Judit*: Jegyrendszertől jegyrendszerig. Osztályszempontokon alapuló közellátás az 1950-es évek elején Magyarországon. In: Vidék és város: ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon. Szerk. Pallai László. Hajdúnánás, 2013. 119–140.

⁴ *Fejtő Ferenc*: A népi demokráciák története. I. Bp. 1991. 221–259.; *Mark Pittaway*: Eastern Europe 1939–2000. London, 2004. 55–61.; *Geoffrey Swain – Nigel Swain*: Eastern Europe since 1945. (Third edition) Houndmills, 2003. 114–138.

⁵ *Roy Medvedyev*: Hruscsov. Politikai életrajz. Bp. 1989. 77–105.

mazta a szovjet tanácsokat: leállították az 1952-ben elkezdett erőszakos kollektivizálást, csökkentették a nehézipari beruházások arányát, stb. A normarendezéseket azonban nem vonták vissza, s emiatt június közepén Kelet-Berlinből kiindulva országszerte tiltakozásokra, demonstrációkra került sor.⁶

A magyar párt- és állami vezetők közül álló delegáció éppen ezekben a napokban tárgyalt kinn Moszkvában.⁷ A szovjet pártelnökség tagjai elsősorban Rákosit bírálták, mivel úgy ítélték meg, nem sok hajlandóságot mutat a korrekciók végrehajtására.⁸ A kritika főbb elemei az alábbiak voltak: erőltetett iparosítás (főleg a nehézipar túlzott fejlesztése), a hadsereg felduzzasztása, az erőszakos kollektivizálás, az életszínvonal csökkentése, ellátási zavarok, az adminisztratív módszerek és önkényeskedés elharapózása, koncepciós perek, személyi kultusz.⁹

Az SZKP vezetői megkülönböztetett figyelemmel fordultak az agrárszektor felé. Malenkov kezdte a problémák sorra vételét. „A tények, amelyeket ismerünk, azt mutatják, hogy a mezőgazdaság területén a helyzet nem jó. Az állattenyésztés színvonala nem javul, ellenkezőleg, romlik. Ami a termelőszövetkezeteket illeti, itt sem valami jó a helyzet. Úgy tudjuk, 8–10 000 család kilépett a szövetkezetekből az elmúlt egy év alatt. Azt mondják, hogy rossz volt az aratás. Ezzel nem lehet mindent megmagyarázni. Túlzó rendszabályok voltak a beszolgáltatásnál. Nem volt helyes a napraforgó és a rizs teljes termelését beadatni. Sok parasztot ítélnék el a bíróságok, mert nem teljesítik, az állammal szembeni kötelezettségüket. [...] Visszatérve a termelőszövetkezetekre, olyan adatok vannak, hogy a tsz-tagok jövedelem az egyénileg gazdálkodó középparasztok jövedelem alatt van. Hiba az is, hogy kevés összeget adnak a mezőgazdaság területén való beruházásokra.”¹⁰

Habár az agrárium nem számított Berija szakterületének, mégis igen részletesen elemezte az agrárválság összetevőit. Ő már kitért a felelősökre is: „Magyarországon a szövetkezeti szektor sokkal jobban dolgozhatna, ha a Központi Vezetőség és a kormány több figyelmet fordítana a mezőgazdaságra. Akkor nem lenne 750 000 kat. hold elhagyott föld. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztok otthagyják a mezőgazdaságot és elmennek az iparba. Nem volna olyan helyzet, hogy a parasztok nagy adóssai az államnak. 400 millió forint ez az adósság a mi adataink szerint. Nem volna olyan helyzet, hogy a paraszt nem tudja, mennyit

⁶ *Elke Scherstjanoi*: „Wollen wir den Sozialismus?” Dokumente aus der Sitzung des Politbüros des ZK der SED am 6. Juni 1953. Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 33 (1991) 658–680.; *Gareth Pritchard*: Workers and the Socialist Unity Party of Germany in the summer of 1953. In: *The Workers' and Peasants' State: Communism and Society in East Germany under Ulbricht, 1945–71*. Eds. Patrick Major–Jonathan Osmond. Manchester, New York, 2002. 112–129.

⁷ A delegáció tagjai: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Nagy Imre, Hegedűs András, Hidas István, Szalai Béla, Földvári Rudolf, Dobi István. Bővebben lásd: *Baráth Magdolna*: Szovjet kézi vezérlés az első Nagy Imre-kormány idején. In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. IV. Szerk.: Sipos Levente. Bp. 2006. 153–180.

⁸ Rákosit már 1953. május végén Moszkvába rendelték, de a hazatérése utáni intézkedéseivel nem volt elégedett a szovjet vezetés. Uo. 153.

⁹ Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.) Közli: T. Varga György. *Múltunk*, 37. (1992: 2–3. sz.) 234–269.

¹⁰ Uo. 238–239.

kell neki jövőre beszolgáltatni. Nagy Imre elvtársat kizárták a PB-ből azért, mert azt javasolta, hogy lassabban fejlesszék a termelészövetkezeti mozgalmat. Ez nem volt helyes. Az elvtársak, akik a KV-t és a Minisztertanácsot vezetik, nem ismerik eléggé a falut és nem is akarják eléggé ismerni a falut.”¹¹

A diagnózis tehát igen alapos volt, a problémakezelés módját illetően azonban már nem adtak részletes tanácsokat a szovjet vezetők. Csak a sarokpontokat határozták meg: a beruházások átcsoportosítása a nehéziparból a könnyűipar és a mezőgazdaság területére, a kollektivizálás lassítása, a kuláklista felülvizsgálata.¹² Nem is lehet csodálkozni, hogy nem adtak konkrét cselekvési tervet, hiszen a magyar agrártermelés központi tényezője még mindig az egyénileg gazdálkodó birtokos parasztság volt, amely számukra ismeretlen tényező volt. A válságkezelési-program részleteinek kidolgozása tehát a magyar félre hártult.¹³ Ha belegondolunk abba, hogy a moszkvai tárgyalások után bő két héttel a miniszterelnöki expozé már részletes intézkedési tervet tartalmazott, akkor kiderül, milyen nagy jelentőséggel bírt, hogy a kormányfői posztra Nagy Imre személyében egy agrárszakértő került.¹⁴

Az új miniszterelnök parlamenti bemutatkozó beszéde kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy míg az elkövetett hibákról, különösen a törvénytisésekről kevesebb konkrétumot tartalmazott, mint a június 28-ai KV-határozat, addig a mezőgazdasággal kapcsolatban minden fontos kérdéskört ugyanolyan részletesen tárgyalt.¹⁵

Nagy Imre nyíltan beszélt arról, hogy a mezőgazdaság gyakorlatilag „belső gyarmattá” vált. „A túlzott iparosítás, főképpen a nehézipar túl gyors fejlesztése és a vele járó nagyarányú beruházások mellett, az ország anyagi erőforrásaiból nem futotta a mezőgazdaság fejlesztésére. Ennek következtében az ipar, de elsősorban, sőt csaknem kizárólag a nehézipar túlzottan gyors ütemű fejlődése mellett a mezőgazdasági termelés megrekedt, nem tudta biztosítani sem az ipar rohamos fejlődésének nyersanyagszükségletét, sem a gyorsan növekvő ipari munkásság és általában a lakosság növekvő élelmiszerszükségleteinek kielégítését. A kormány egyik legfontosabb feladatának tekinti, hogy az ipari beruházások csökkentésével egyidejűleg lényegesen emelje a mezőgazda-

¹¹ Uo. 239.

¹² Uo. 264–269.

¹³ Uo. 235–237. A moszkvai tanácskozásról Rákosi Mátyás a Titkárság június 17-ei ülésén adott tájékoztatást. Itt döntés született arról, hogy a hibák kijavítása érdekében két dokumentumot kell készíteni. Az egyiket a Központi Vezetőség (KV), a másikat a széles nyilvánosság részére. Mivel Rákosi elérte, hogy a KV június 27–28-ai ülésén elfogadott határozat a középszintű pártszervekhez is csak kivonatos formában jutott el, így a párttagság, a lakosság többi részéhez hasonlóan csak Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszédéből értesült a változásokról. Az MDP KV 1953. június 28-ai határozata csak 33 évvel később került nyilvánosságra.

¹⁴ Nagy Imre agrárügyekben való jártassága a moszkvai tárgyaláson is nagy súllyal esett a latba: „Ha Nagy elvtárs lesz a Minisztertanács elnöke, Rákosi elvtárs maradjon a párt élén, [...] Nagy elvtárs megfelelő lenne a Minisztertanács elnökének (párthú, magyar, ismeri a mezőgazdaságot).” Uo. 241.

¹⁵ *Urbán Károly*: A Nagy Imre-kormány megalakulása (1953). In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. I. Szerk.: Sipos József, Sipos Levente. Bp. 2002. 59–80.

sági beruházásokat a termelés minél gyorsabb és nagyobb arányú fellendítése érdekében.”¹⁶

Világosan megfogalmazta azt is, hogy az agrárium mely szereplőire lehet alapozni a kibontakozási programot: „Ismeretes, hogy mezőgazdasági termelésünk döntően az egyéni gazdaságokon nyugszik, melyeknek termelését az ország nemcsak hogy nem nélkülözheti, ellenkezőleg, országos érdek termelésük fejlesztése úgy a földművelés, mint az állattenyésztés terén. A kormány elsőrendű feladatának tekinti az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását, termelési és munkaeszközökkel, felszerelésekkel, műtrágyával, nemesített vetőmaggal és az agrotechnika más eszközeivel való megsegítését.”¹⁷

A miniszterelnöki beszéd mezőgazdasági vonatkozású bekezdései néhány héten belül jogszabályokká váltak. A július 12-én kihirdetett 10. sz. törvényerejű rendelet (tvr.) a tárgyévi gabonabeadás teljesítése esetén eltörölte a beadás elmulasztása miatt az egyéni gazdálkodókra és termelőszövetkezetekre kivetett kártérítéseket, s elengedte a felhalmozódott beadási hátralékok egy részét is.¹⁸ Ez utóbbi tétel beadási áron 235,5 millió Ft-ot, míg a beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítés 445 millió Ft összeget tett ki.¹⁹ Két héttel később, július 26-án a mezőgazdasági lakosság adókedvezményeit szabályozta egy minisztertanácsi határozat (MT h.).²⁰ Ugyanezen a napon jelent meg a közkegyelem gyakorlásáról szóló 11. sz. törvényerejű rendelet, amelynek értelmében többek között a beadási kötelezettség elmulasztása, „meggondolatlan” politikai természetű kijelentések és egyéb okok miatt elítélt falusi lakosok százaléki mentesültek a rájuk kirótt büntetések terhe alól.²¹

Augusztus 2-án kormányrendelet engedélyezte a földhaszonbérletet 25 kh-ig, sőt az 1951 után felajánlott vagy elhagyott földek visszaigénylése is lehetővé vált.²² Ugyanezen a napon két minisztertanácsi határozat is megjelent: az egyik a gépállomási díjak csökkentéséről és a felhalmozódott tartozások elengedéséről szólt,²³ a másik pedig a tsz-tagság felé tett egy fontos gesztust: 1/2-3/4 kh-ról 1 kh-ra emelte a háztáji földterület felső határát.²⁴

¹⁶ A miniszterelnöki expozé 1953. július 4-én. In: A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás. Szerk.: Kovács Lajos Péter. Bp. 1989. 251–252.

¹⁷ Uo. 253.

¹⁸ 1953. évi 10. sz. tvr. a beadás elmulasztása miatt kivetett kártérítések törléséről, a beadási hátralékok elengedéséről, valamint a termelőszövetkezetek beadási kötelezettségének 10%-os csökkentéséről. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1953. (a továbbiakban: TRHGY) Bp. 1954. 13–14.

¹⁹ *Honvári J.*: XX. századi magyar gazdaságtörténet i. m. 243–253.

²⁰ 1.033/1953. sz. MT h. a mezőgazdasági lakosoknak nyújtandó adókedvezményeiről. TRHGY, 1953. 193.

²¹ 11. sz. tvr. közkegyelem gyakorlásáról. Uo. 14–15.

²² 42/1953. sz. MT rendelet az állami tartalékföldek hasznosításáról, a földhaszonbérletek szabályozásáról, valamint a dolgozó parasztságnak ezzel kapcsolatban juttatott kedvezményekről. TRHGY, 1953. 109–110.

²³ 1.037/1953. sz. MT h. a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdálkodó dolgozó parasztok gépállomási díjtartozásainak elengedéséről, a gépállomások díjfizetési rendszerének megváltoztatásáról és a díjtételek leszállításáról. TRHGY, 1953. 194.

²⁴ 1.038/1953. sz. MT h. a termelőszövetkezeti tagok háztáji földjének növeléséről. Uo.

Szeptember 1-jén újabb könnyítés lépett életbe a begyűjtés terén. Azok a gazdák, akik 1953 őszén a kenyér- és takarmánygabona kötelezettségüknek eleget tettek, arra számíthattak, hogy kukorica, napraforgó és burgonya beadási kötelezettségüket 10%-kal csökkentették.²⁵ 1954-ben a terület utáni kötelező beadás mértéke (búzakilogrammban kifejezve) a dolgozó parasztok esetében 25–30%-kal volt kevesebb, mint 1953-ban. Ekkortól kezdve megszűntek a fontosabb terményekkel kapcsolatos forgalmi korlátozások. A hónap végén pedig 50%-kal felemelték a szőlő, a must és bor beadási árát.²⁶

Már az eddigi felsorolás is jelzi, hogy a válságkezelő intézkedések kidolgozásának műhelye nem az agrártárca, hanem a Minisztertanács Titkársága volt.²⁷ A Földművelésügyi Minisztérium (FM) kollégiumi üléseiről 1953 nyarán készült jegyzőkönyvek is azt tükrözik, hogy Hegedűs András miniszter nem igazán aktivizálta magát az új szakasz végrehajtása érdekében.²⁸ Az egyedüli fontos rendelet, amelyet az FM adott ki, az a termelőszövetkezetből való kilépés és a termelőszövetkezeti feloszlása folyamatait igyekezett koordinálni.²⁹

Az a közel 50 mezőgazdasággal kapcsolatos minisztertanácsi határozat és rendelet, amely 1953 második felében látott napvilágot arról a felismerésről tanúskodott, hogy a mezőgazdasági termelés növelése, a termelési kedv fokozása csak úgy érhető el, ha a korábbi adminisztratív intézkedéseket egyre inkább gazdasági szabályozók váltják fel. Jól példázza ezt, hogy a beadási kedvezmények miatt lecsökkenő terménykészleteket az állami szabadfelvásárlás kiterjesztésével akarták pótolni. Ehhez persze meg kellett emelni a szerződéses és állami szabadfelvásárlási árakat.³⁰ Újdonságnak számított, hogy a termelők és fogyasztók közötti közvetlen piaci kapcsolatot is igyekezett helyreállítani a kormány.³¹ A termelői biztonságot is erősítette a Nagy Imre-kormány: egyrészt a

²⁵ 1953. évi 18. sz. tvr. az egyénileg gazdálkodó parasztok őszi termésű kapásnövényekből fennálló beadási kötelezettségének 10 százalékos csökkentéséről, valamint a gabonafélék és az őszi termésű kapásnövények forgalmi korlátozásának megszüntetéséről. TRHGY, 1953. 26.

²⁶ 1953. évi 23. sz. tvr. a borbeadásra kötelezett termelők részére nyújtott kedvezményekről. TRHGY, 1953. 28.

²⁷ Rainer M. János így írt erről: „Miközben a kormány a „tűzoltó” intézkedésekre összpontosított, teljesíteni kellett szervezeti-szervezési feladatokat is. Megszűnt a Minisztertanács Elnöksége és Hivatala, helyette létrehozták a Titkárságot [...] Vezetőjét a kormány javaslatára az Elnöki Tanács, helyettesét és a csoportvezetőket a Minisztertanács, az ügyintézőket a kormány elnöke nevezte ki. [...] a mezőgazdasági csoportot Pogácsás György, a korábbi titkárságvezető irányította.” *Rainer M. János: Nagy Imre 1953–1958. Politikai életrajz. II. Bp. 1999. 14–15.*

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-K-1-c 35. d. Jegyzőkönyvek az FM kollégiumi üléseiről. 1953. július. 31., augusztus 8., augusztus 22.

²⁹ 4/1953. F. M. sz. rendelet. A termelőszövetkezetből való kilépés és a termelőszövetkezet feloszlása kérdéseinek szabályozásáról. TRHGY 1953. 296–298.

³⁰ *Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Békéscsaba, 1993. 248–257.*

³¹ „A heti, havi és országos vásárokat ismét rendszeresen megtarthatták, a piaci árusok újból építhettek standokat, elárúsítóhelyeket. 1953 előtt a kofák és a falusi kistermelők piacozását egy sor vasúti rendszabállyal (elsősorban a kézipoggyász maximálásával) igyekeztek korlátozni. Az új kormányprogramig vasúton legfeljebb 5 liter bort, 2 liter tejet és tejfelt, 2 kg túrót, 1,5 kg vaját, 1 kg sajtot stb. vihettek magával az utas külön díjfizetés nélkül. Most a javaslat úgy szólt, hogy minden utas annyi pakkot vihessen magával díjtalanul a vasúton, amennyi az ülőhelye alatt és felett elfér. A bérletjeggyel utazók esetében is megszüntették azt a korábbi korlátot, miszerint csak olyan tárgyat sza-

tagosítások leállításával, másrészt pedig egy több évre szóló begyűjtési rendszer kialakításával.³²

1953. december végén megjelenő begyűjtési rendeletnek nemcsak az volt az újdonsága, hogy három évre megszabta a begyűjtési előírásokat, s ezzel kiszámíthatóbbá tette a gazdálkodást. Fontos újítás volt a többszörös területfel-szorzások megszüntetése, a szerződéses termeléssel lekötött szántó területének a terménybeadás alól való mentesítése, valamint a második és minden további tehát utáni tejbeadás megszüntetése.³³ Mindez átlagosan mintegy 25–30%-kal csökkentette a terület utáni kötelező beadás mértékét.

A tsz-ek felbomlása – visszatérés az egyéni gazdálkodáshoz

Az előzőekben áttekintett, július és augusztus során hozott tűzoltó intézkedések közös sajátossága, hogy a termelőszövetkezeti csoportoknak nagyobb kedvezményeket biztosítottak mind az adózás, mind a beadás terén, mint az egyéni gazdálkodóknak.³⁴ Azonban ez sem tudta olyan vonzóvá tenni a szövetkezetet, hogy a birtokos gazdák a bennmaradást választották volna. Mivel Nagy Imre beszéde éppen az aratási munkák idején hangzott el, óriási lett a tétje az azonnali kilépésnek, annak ellenére, hogy a miniszterelnök egyértelművé tette: „[...] azok a termelőszövetkezeti tagok, akik vissza akarnak térni az egyéni gazdálkodáshoz, mert ott vélik megtalálni a boldogulásukat, a gazdasági év végén kiléphessenek a termelőszövetkezetből.”³⁵ A tagok számottevő része azonnal fel akart hagyni a közös munkával, s az aratást már egyénileg akarta végezni. Számos helyről érkezett jelentés arról is, hogy a tsz-ben minden hivatalos feloszlítás nélkül megkezdtek a jószágállomány szétoztását és egykori földjükre is bejelentették igényüket. Az általános gyakorlat azonban az volt, hogy elkezdtek összegyűjteni a kilépési nyilatkozatokat.³⁶

Július végéig az FM kimutatása szerint 76 önálló tsz, 523 III. típusú tszcs, valamint 60 I–II. típusú tszcs jelentette be feloszlási szándékát. Tehát 659 az 5217 tsz és tszcs közül. Ez összesen 38.300 családot és 302.000 kh területet érintett a becslések szerint. Legintenzívebben az alábbi 3 megyében jelentke-

bad a vonatba kézipoggyászként bevinni, ami minden kétséget kizárólag személyes használatukra szolgál.” *Honvári János*: A klasszikus begyűjtési rendszer változása az „új szakasz” meghirdetésétől a beadás megszüntetéséig. In: *Agrártörténet – Agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós Emeritus Professoroz tiszteletére*. Szerk. Buza János – Estók János – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna. Bp. 2006. 417.

³² MNL OL M-KS 276. f. 74. cs. 6. ő.e. Megjegyzés a Politikai Bizottság elé terjesztett, a mezőgazdaság területén elkövetett hibák kijavításáról szóló határozattervezethez. 1953. július 20.

³³ 1953. évi 27. sz. tvr. az állami begyűjtés többéves rendszeréről. TRHGÝ, 1953. 37–49.

³⁴ Az adókedvezményekkel kapcsolatban 1953. július 26-án megjelent minisztertanácsi határozat például a tsz-ek és tsz-tagok 1952-ből fennmaradt teljes adóhátralékát elengedte, ha továbbra is tsz-tagok maradtak, és az 1953. évre esedékes adót megfizetik. Az egyéni gazdálkodók esetében az 1952. évi adóhátralékának csak felét engedték el abban az esetben, ha 1953. évi adójukat december 31-ig rendezik. 1033/1953. MT h. TRHGÝ, 1953. 193.

³⁵ A miniszterelnöki expozé 1953. július 4-én. In: *A Nagy Imre vonal. Dokumentumválogatás*. Szerk.: Kovács Lajos Péter. Bp. 1989. 254.

³⁶ MNL OL M-KS 276. f. 93. cs. 508. ő.e. A Mezőgazdasági Osztály feljegyzése a termelőszövetkezeti mozgalomról. 1953. július 28.

zett a felbomlás: Somogy megyében a 308 tszcs közül 94 (a tabi járásból 36, kaposvári járásból 15), Szabolcs-Szatmár megyében 495 tszcs közül 187 (a nyírbátori járásból 53, a kemecsei járásból 30 tsz), Borsod-Abaúj-Zemplén megyében pedig a 401 tszcs közül 68 jelentette be a feloszlási szándékát. A megyei tanácsok jelentései alapján úgy tűnt, hogy az elkövetkező időszakban 108 önálló tsz-ból, 505 III. típusú és 38 I.–II. típusú tszcs-ból várható még nagyobb arányú kilépés. Ez Szolnok, Nógrád valamint Baranya és Fejér megyét érintette.³⁷

A FM illetékes vezetői ezt a folyamatot a következőképp értékelték: „Általában azok a tsz-i tagok akarnak kilépni, akik az elmúlt év őszen vagy a tél folyamán léptek be. Mivel az elmúlt évben a tsz-ek gazdasági eredményei rendkívül gyengék voltak, a belépők nagyrésze gazdasági kényszerből lett a tsz tagja. Többen hangoztatták annak idején, hogy azért lépnek be, mert a beadás teljesítése után nem maradt meg földjük bevetéséhez szükséges vetőmag és takarmánygabona sem. A belépők jelentős részével szemben pedig különféle nyomást és erőszakot alkalmaztak.”³⁸

Az eddigiekből egyértelműen kiderült, hogy a felbomlási szándék elsősorban az önálló és a III. típusú, azaz a szovjet kolhoz mintájára szervezett termelőségvetkezeteket jellemezte. Az I. és II. típusúak tagsága várakozó álláspontra helyezkedett. Ők az előző években a „szövetkezeti kirakat” mögött tulajdonképpen egyéni gazdálkodást folytattak, ugyanakkor viszont bizonyos kedvezményeket élveztek, amit nem akartak egyelőre elveszíteni. A helyzetük megítélésben jelentős nézeteltérés volt az országos és a helyi szervek között. Ez utóbbiak 133 alacsonyabb típusú tszcs működési engedélyének bevonását javasolták, míg a pártközpont Mezőgazdasági Osztálya úgy vélte: „Ezt a javaslatot nem lehet elfogadni, mert a könnyebb ellenállás irányába való törekvést mutatja.”³⁹

Augusztus folyamán némileg lassult a felbomlási folyamat. Az MDP Politikai Bizottsága szeptember 10-ei ülésére készített FM jelentés a következőkről számolt be: „Augusztus 10-től szeptember 7-ig terjedő időben újabb 159 III. típusú és 84 I. típusú termelőségvetkezet (termelőségvetkezeti csoport) kérte írásban feloszlását. Ebben az időpontban a legtöbb Békés megyében 38, Somogy megyében 17, Szabolcs megyében 18 és Vas megyében 16 kérte feloszlásának engedélyezését. A legutóbbi jelentés szerint 761 III. típusú és 248 I. típusú, összesen: 1009 termelőségvetkezet kérte írásban a feloszlását. Ezen kívül még mintegy 700 további termelőségvetkezetben a tagság jelentős része az év végén ki akart lépni a termelőségvetkezetből.”⁴⁰

Nagyon érdekes az említett jelentés azon része, amely a megyei és járási tanácsok mezőgazdasági osztályainak tehetetlenségéről, valamint a rendőri és bírói szervek passzivitásáról számol be. „A közös vagyon széthurcolásának gondolata legerősebben a feloszlásra törekvő termelőségvetkezeti tagok körében

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 135. ó.e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1953. szeptember 10-i üléséről. 2. A Földművelésügyi Minisztérium jelentése a termelőségvetkezetek helyzetéről. Ea.: Hegedűs András.

uralkodik. A kulákok és egyéb ellenséges lázító elemek az e téren mutatkozó bizonytalanságot kihasználják. A rendőrség és bíróság nem hajlandó még olyan esetekben sem eljárni a termelőszövetkezetek ellen izgató ellenséges elemekkel szemben, amikor bebizonyítható azok tevékenysége.⁴¹

Az újabb kutatások arról tanúskodnak, hogy ez a tendencia nem volt általánosan jellemző. Voltak olyan megyék és járások, ahol a helyi szervek már júliusban igen erélyesen igyekeztek gátat szabni a tsz-felbomlási folyamatnak. Rákosi a budapesti pártaktíván elmondott július 11-ei beszédében is sürgette a határozott fellépést a tsz-ek megvédésére.⁴² Egy hónappal később a Belügyminisztérium kollégiumi ülésén Gerő Ernő miniszter az államvédelem helyi szerveinek így üzent: „A mezőgazdaság vonalán az ellenség a támadást a legközelebbi két-három hónapban fogja folytatni. Eldől az, mit sikerül a tszcs-kben elérni. Mennyire tudja bomlasztani a tszcs-keket. Az ellenség a támadást a kilépési időszak előtt indítja. [...] a mezőgazdaságban a tünet az: ahol baj volt, ott hálózatunk nem volt. Több ezres létszámú községekben egy hálózati emberünk sincs.”⁴³

Ahogy utaltunk rá az ország keleti felén, Szabolcs-Szatmár megyében volt a legnagyobb arányú a tsz-ek és tszcs-k felbomlása. Farkas Gyöngyi hat községet vizsgálta a helyi társadalom és a hatalom konfliktusát. A belépési nyilatkozat visszaszerzésére törekvő tsz-tagsággal szemben több helyen sor került a rendőri és államvédelmi szervek erőszakos fellépésére. Súlyos bírósági ítéletek is születettek, annak érdekében, hogy visszafogják a kilépési kedvet. A példastatuálás szándékát jelzi a nyíregyházi megyei bíróság 1953. augusztus 10-én kelt, öt év börtönt kiszabó ítéletének alábbi részlete: „A büntetés kiszabásánál figyelembe vette a bíróság azt is, hogy a kormánynyilatkozat utáni időben a vádlotthoz hasonló egyének izgatására több szabolcsmegyei községben volt tömegtüntetés és ezekre tekintettel szabott ki a bíróság olyan büntetést, amely véleménye szerint alkalmas lesz arra, hogy a vádlottat és a hozzá hasonló elemeket a további bűncselekményektől visszatartson.”⁴⁴

A hatalom szándéka az volt, hogy időt nyerjen, s legalább az őszi zárszámadásig együtt tartsa a tagságot. Az FM is igyekezett keményebb fellépésre ösztökélni a megyei és járási mezőgazdasági osztályokat. A szeptember 1-jén megtartott kollégiumi ülésen épp azt a két megyét — Szabolcs-Szatmárt és Borsod-Abaúj-Zemplént — vizsgálták meg, ahol a legnagyobb arányú volt a kilépési folyamat. Nem meglepő, hogy a megyei vezetőket kemény bírálatban részesítették, s ezt a kollégiumi határozatot kiküldték az összes megyei mezőgazdasági osztály vezetőjének is.⁴⁵

⁴¹ Uo.

⁴² Az így előálló ellentmondásos helyzetre Nagy Imre is kitért a budapesti szovjet nagykövetnél tett július 16-i látogatása során: „[...] a Termelőszövetkezeti Tanács ülésén a termelőszövetkezetek számos képviselője fejezte ki csodálkozását amiatt, hogy Rákosi fenyegető hangon beszélt azokról a parasztokról, akik esetleg megteszik azt, amit a kormány megenged nekik.” *Baráth Magdolna: Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései.* Bp. 2002. 56.

⁴³ A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956. I. Bp. 2001. 76.

⁴⁴ *Farkas Gyöngyi: Hatalom és falusi társadalom az 1950-es években. Tüntetések a kollektivizálás ellen.* Kézirat. Bp. 2010. 115–116.

⁴⁵ MNL OL XIX-K-1-c 35.d. Jegyzőkönyv az FM Kollégium 1953. szeptember 1-jei üléséről.

Időközben sorra készültek azok a jogszabályok, amelyekkel növelni akarták a termelőszövetkezetek megtartó erejét. E szándék tükröződött a szeptember 19-én megjelent minisztertanácsi határozatban, amely kimondottan a termelőszövetkezetek megszilárdításával és a tagok anyagi jólétének növelése érdekében nyújtott további kedvezményekkel foglalkozott. Ezek szerint mindazoknak a szövetkezeteknek, amelyek a következő gazdasági évben is közösen gazdálkodnak, elengedték az összes 1953-ban esedékes adótartozását, mintegy 200 millió forint értékben. A szövetkezetek közép- és hosszúlejáratú hiteleit pedig úgy módosították, hogy 1956. január 1-ig a visszafizetést felfüggesztették, utána pedig a hosszúlejáratú hiteleket 17 év alatt, a középtávú hiteleket 5 év alatt kellett törleszteni. Mindhárom típusú szövetkezetet 1954. január 1-től mentesítették a tartalékföldrak utáni búzaföldadó fizetésétől. Fokozott állami támogatásban részesítették a termelésfejlesztő szövetkezeti beruházásokat. Lényeges eleme volt a rendeletnek a szövetkezeti tagok — különösen a nők — szociális és egészségügyi ellátásának növelése. 1953. október 1-től minden termelőszövetkezeti tagnak szülés esetén első gyermek után 500 Ft, a második és minden további gyermek után 400 Ft anyasági segélyt kellett folyósítani.⁴⁶

Egy héttel később jelent meg a termelőszövetkezetből való kilépést és a termelőszövetkezeti feloszlást szabályozó 4/1953. F. M. számú rendelet.⁴⁷ Míg korábban a tsz-ekből a belépést követő 3 évig nem lehetett kilépni, addig most megszűnt ez a korlátozás. Sőt a tagság kétharmadának akaratából maga a tsz is feloszthatott. A rendelet kimondta: „Az a közgyűlés, amely a termelőszövetkezetből kilépő tagok részére a föld, az állat és felszerelés kiadása, illetve értékének elszámolásáról határoz, az őszi betakarítás és a gabonavetés elvégzése után haladéktalanul meg kell tartani annak érdekében, hogy a termelőszövetkezetben a soron következő mezőgazdasági munkák zavartalan és folyamatos továbbvitele biztosítva legyen.”⁴⁸ A kilépő tagok azonban legjobb esetben is csak akkor kapták vissza egykori saját földjüket, ha az egész szövetkezet feloszlott, mert megmaradás esetén a tagosított szövetkezeti földeket fenn kellett tartani, s a kilépők igényeit csak állami tartalékföldrakból vagy a tsz földjének széleiből lehetett kielégíteni. Ha a szövetkezetnek tartozása volt, akkor a kilépő tagoknak a rájuk eső részarányt meg kellett fizetni. A kilépő tagok beadási és adókötelezettségét már, mint magángazdálkodókat 10%-kal megemelték. Tulajdonképpen hasonló volt az eljárás a teljes szövetkezet feloszlása esetén is. Ezekkel az intézkedésekkel a kilépési, illetve feloszlási szándékot igyekeztek csökkenteni.

Az MDP Politikai Bizottsága 1954. január 13-án tárgyalta ismét a termelőszövetkezetek helyzetét.⁴⁹ Ekkorra már egyértelművé vált, hogy kilépők jelentős része a középparasztok közül került ki. A szegényparasztok aránya 28,4%-kal, a középparasztok aránya 36,3%-kal csökkent. Ezen utóbbi réteg nagyarányú ki-

⁴⁶ 1.053/1953. sz. MT határozat. TRHGY, 1953. 199.

⁴⁷ 4/1953. F. M. sz. rendelet a termelőszövetkezetből való kilépés és a termelőszövetkezet feloszlása kérdéseinek szabályozásáról. TRHGY, 1953. 296–298.

⁴⁸ Uo. 296.

⁴⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 156. ó.e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1954. január 13-ai üléséről. 2. A Termelőszövetkezeti Tanács, az FM és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös javaslata a termelőszövetkezetek megszilárdításának gazdálkodási feladataira. Ea. Dobi István.

lépését azzal magyarázták, hogy különösen elégedetlenek voltak jövedelmükkel, de helyzetüket még sújtotta az is, hogy a szövetkezetekben háttérbe szorították őket, javaslataikat nem vették figyelembe.

Teljesen pontos képet nem lehet adni az 1953–54-ben bekövetkezett szövetkezeti mozgásokról. Voltak szövetkezetek, amelyek 1953 őszén írásban benyújtották feloszlási kérelmüket, később azonban visszavonták, s csak tagjaik egy része lépett ki. Van olyan adat is, amely azt bizonyítja, hogy a vizsgált időszakban a kilépések és megszűnések mellett 72 új termelőszövetkezet alakult.⁵⁰

A nyilvánosságra hozott és a belső használatra készült statisztikák összevetéséből a következő tendenciák rajzolódnak ki. Szembetűnő volt, hogy a feloszlott szövetkezetek túlnyomó többsége (82%-a) 1951-ben és 1952-ben alakult, tehát amikor már döntően erőszakkal kényszerítették a gazdákat a belépésre. 1953 júliusától az év végéig a szövetkezeti tagság közel 40%-a lépett ki a termelőszövetkezetekből. 1954 végére a kilépett tagok aránya — figyelemmel a belépésekre is — az 1953. közepi taglétszámhoz képest majd 50%-ot tett ki. A föld nélküli családok több mint egynegyede, a földdel belépők több mint fele hagyta el a szövetkezeteket. Ez tükröződött abban is, hogy míg a tsz-ek és tszcs-k száma 18%-al csökkent 1953–54 folyamán, addig a területük mintegy 30%-al esett vissza.⁵¹ Ezzel a szövetkezeti szektor részesedése az ország szántóterületéből 20%-ról 12%-ra zuhant vissza.

A másik oldalon mintegy kétszázézer magángazdaság újra hozzáfert az egyéni gazdálkodáshoz, annak ellenére, hogy rájuk terhelték a tsz-ek hiteltartozásainak arányos részét – tekintet nélkül arra, hogy mennyi ideig voltak tagjai a tsz-nek.⁵² Emellett sok helyütt előfordult, hogy a bevittnél rosszabb minőségű földet, állatot és felszerelést juttattak vissza számukra.⁵³

A parasztság termelési kedvének feléledését mutatta a paraszti beruházások növekedése. Sokan vásároltak állatokat, felszerelést, s kisebb mértékben földet. A paraszti erőfeszítések hatását mutatta, hogy a műveletlen terület 1954-ben összezsugorodott. Ezzel párhuzamosan a felhalmozódott tartaléktartományból több mint 70 ezer kh-at visszaigényeltek, és mintegy félmillió hold területet kishaszonbérletbe vettek.⁵⁴ Érdekesen alakult viszont a földvásárlás. A megelőző évek tapasztalataiból okulva a 8 kh feletti birtokkal rendelkező gazdák csak elvétve vásároltak, a vevők „általában a dolgozó kisemberek, főként dolgozó parasztok, akik 2–4 kh közötti területet vásároltak.”⁵⁵

⁵⁰ Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976. 89.

⁵¹ Szocialista mezőgazdasági üzemek 1954. évi működése. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése, 1955. április 20. 45–47.; A szocialista mezőgazdasági üzemek működése, 1956. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1957/7. 47–51.

⁵² Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Bp. 1972. 144.

⁵³ G. Vass István: Parasztpolitika papíron és a valóságban 1953–1954 fordulóján. Panaszlevelek Nagy Imre miniszterelnökhöz. Archivnet (www.archivnet.hu), 9 (2009.) 5. sz.

⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 183. ó.e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1954. június 30-ai üléséről. 6. A KV Mezőgazdasági Osztálya, az FM és a Termelőszövetkezeti Tanács közös javaslata a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésére. Ea. Dobi István.

⁵⁵ Orbán S.: Két agrárforradalom i. m. 134.

Kiútkeresés – a hazai adottságok figyelembevételével

Nagy Imre azonban nem elégedett meg a rövid távú válságkezeléssel. 1953 őszén kezdeményezte egy olyan tudományos fórum létrehozását, ahol az ország legjobb agrár-szakemberei gyűltek össze. Ha átfutjuk a résztvevők közel 150 fős listáját, rögtön szembetűnik, hogy pártonkívüliek is meghívást kaptak. Ezzel a miniszterelnök fontos lépést tett ún. „régiszakembergárda” (volt uradalmi intézők, gazdatisztek, „reakciós” szakemberek) rehabilitálása érdekében. Ezeknek az embereknek az volt a „fő bűnük”, hogy még 1945 előtt kezdték a pályafutásukat. „Reakciós múltjuk” miatt a megelőző években mellőzött helyzetben voltak.

A miniszterelnök az 1953. októberi nyitó értekezleten nagy lelkesedéssel és a szakmai tudásnak kijáró megbecsüléssel szólt az összegyűltékhez. Élesen bírálva az előző öt esztendő gazdaságpolitikáját, arra kérte őket, hogy dolgozzák ki a mezőgazdasági termelés fejlesztésének hároméves programját. „[...] a jelenlegi feladatokat minden más fölé helyezve, és mentesítve egyéb elfoglaltság alól, önök egy hónap leforgása alatt legjobb képességük, tudományos felkészültségük és gyakorlati tapasztalatuk felhasználásával kidolgozzák azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormányzat hivatva lesz megvalósítani.” Hangsúlyozta, hogy „[...] minden téren a hozam növelésére olyan terveket, javaslatokat, rendszabályokat kell kidolgozni, amelyek biztosítják, hogy a fellendülés gyors legyen, nagyarányú legyen, a mezőgazdasági termelés egész komplexumát átfogó legyen, ugyanakkor ezek a tervek és javaslatok reálisak legyenek.”⁵⁶ Nagy Imre nemcsak a kezdeményezője volt ennek az átfogó munkálatnak, hanem végig a szellemi irányítója maradt. A programkészítéshez részletes vezérfonalat készített, s amikor csak tudott részt vett a vitákon. Az elnöki feladatokat formailag Hegedűs András vitte, mint földművelésügyi miniszter. Ő egyúttal a minisztertanács első helyettese is volt.

Az agrárprogram kidolgozása október közepén vette kezdetét. Az ún. főbizottság a Vörös Csillag Szállóban volt elhelyezve a Szabadság hegyen, az albizottságok pedig a Normafa Szállóban.⁵⁷ Egy hónapon keresztül gyártották a különböző szakbizottságok (gépesítési, kertészeti, talajművelési, állattenyésztési, stb.) a reformterveket, amelyeket hetente kétszer a főbizottság ülésén megtárgyaltak. Nagy Imre „bizalmas emberei” legtöbbször ezeknek a bizottságoknak az igazgatási titkárai voltak.⁵⁸

A szintetizáló munkára már a Parlamentben került sor. Az ún. hegyi bizottság által összeállított mezőgazdaság-fejlesztési programot az MDP Politikai Bizottsága 1953. december 16-ai ülésén tárgyalta meg.⁵⁹ Az előterjesztő Hegedűs

⁵⁶ Nagy Imre: Agrártudósaink és mezőgazdasági szakembereink feladatai a mezőgazdasági termelés gyors fellendítésében. In: Uő. Egy évtized. Válogatott beszédek és írások, 1945–1947. II. Bp. 1954. 402–428.

⁵⁷ Romány Pál: Az „új szakasz” agrárprogramja In: Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források. IV. Szerk.: Sipos Levente. Bp. 2006. 99–108.; Sipos Levente: Nagy Imre, az agrárpolitikus In: Magyar agrárpolitikuskok a XIX. és a XX. században. Szerk.: Sipos Levente. Budapest, 2010. 200–222.

⁵⁸ A szerző interjúja Dimény Imrével, 2011. október 17. (A szerző tulajdonában.)

⁵⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 152. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1953. december 16-ai üléséről. 2. A KV 1953. december 19-ei ülésén a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről szóló beszámoló tervezete. Ea. Hegedűs András.

András a következőképpen jellemezte a kialakult helyzetet: „Elhanyagoltuk az egyénileg gazdálkodó parasztok támogatását, jóllehet az ő kezükben van jelenleg is a szántóterület több mint 60%-a.” Beismerte, hogy a begyűjtés következményeként „nemcsak a nagygazdák, hanem a dolgozó parasztok közül is sok tízezer ajánlotta fel földjét, és ment el dolgozni a városba, ami a tartalékföldek ugrásszerű megnövekedését eredményezte.” Végül az állami és a pártpolitikai felelősségről megjegyezte: „A Földművelésügyi Minisztérium az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelésének támogatására nagyon kevés érdemleges intézkedést tett, a Központi Vezetőség Mezőgazdasági Osztálya pedig elmulasztotta feltárni [...] azt a súlyos helyzetet, amibe az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelése került.”⁶⁰

Nagy Imre sikerének tekinthető, hogy a Központi Vezetőség 1953. december 19-i ülésén elfogadott program a Minisztertanács és a Központi Vezetőség közös határozataként jelent meg 1953. december 23-án.⁶¹ A bevezető rész szokatlan nyíltsággal megállapította: „Aránytalanul kevés eszközt fordítottunk a mezőgazdaság fejlesztésére s emellett számos helytelen intézkedés zavarta a nyugodt, biztonságos, jövedelmező termelést.” A kibontakozás érdekében rögzítette. „[...] a Minisztertanács a program végrehajtása érdekében a következő 3 év alatt mintegy 12–13 milliárd forintot fordít a mezőgazdaság fejlesztésére.”⁶²

A minisztertanácsi határozat 11 fejezetben, logikus, jól tagolt szerkezetben összegezte a szakbizottságok javaslatait. Az I. rész a mezőgazdasági termelésen belüli aránytalanságok felszámolásával foglalkozott, s ezzel kapcsolatban megfogalmazta: „Szakítani kell a helyi adottságokat figyelembe nem vevő tervező és irányító munkával. Az ország egyes körzeteiben, elsősorban azoknak a növényeknek és állatfajoknak a termelését, illetve tenyésztését kell elősegíteni, amelyek a vidék adottságainak megfelelnek.”⁶³ Ez után már nem meglepő, hogy a 15 oldalnyi szövegben csak elvétve találunk utalást a szovjet módszerekre, a szovjet mezőgazdaság korábban megszokott, kötelező dicsőítése pedig teljesen hiányzik a határozatból.

Szakmaiság, gazdasági racionalitás és a lakossági igények kielégítésére törekvés hatja át az egymást követő fejezeteket. Az alábbi nagy témák kerültek be a kibontakozási programba: A talaj termőerejének fokozása, talajvédelem. A gabonafélék termelésének fejlesztése. A takarmánytermelés. Az ipari és olajos növények termelésének fokozása az élelmiszer- és könnyűipar nyersanyagalapjának növelése érdekében. A burgonya- és zöldségtermelés. A gyümölcs- és szőlőtermelés. Az állattenyésztés fejlesztése, a lakosság jobb hús- és zsírellátása. A mezőgazdasági termelés gépesítésének fokozása és a gépállományok munkájának megjavítása.

Érdekes módon a határozat két olyan fejezettel zárult, amely a végrehajtás szervezeti feltételeivel foglalkozott.⁶⁴ Érdemes innen is idézni néhány fon-

⁶⁰ Uo.

⁶¹ 1.080/1953. sz. MT. h. a mezőgazdasági termelés fejlesztéséről. TRHGY, 1953. 222–236.

⁶² Uo. 222.

⁶³ Uo. 222.

⁶⁴ X. fejezet: A mezőgazdasági szervek irányításának megjavításáról; a mezőgazdasági szakemberek bevonásáról a termelés közvetlen irányításába; a szakoktatás és a tudományos munka megjavításáról. (Uo. 233–235.), XI. fejezet: A falusi pártpolitikai munka feladatairól. (Uo. 235–236.)

tos bekezdést: „A mezőgazdaság állami irányításában nagyfokú központosítás van, ami a helyi tanácsok hatáskörét az utasítások továbbítására és végrehajtásának ellenőrzésére szűkítette le és egyben gúzsba kötötte a termelősövetkezetek, állami gazdaságok, gépállomások kezdeményezését is. A központosítás túlhajtása következtében a megyei, járási és a községi tanácsok a mezőgazdaság helyi problémáit képtelenek helyesen megoldani [...] Mindez a mezőgazdasági szervekre — a földművelésügyi minisztérium, a megyei és járási tanácsok mezőgazdasági osztályainak — mértéktelen felduzzasztására és az operatív vezetés helyett bürokratikus utasítások tömkelegére vezetett.”⁶⁵ Nem volt enyhébb az MDP falusi szerveivel kapcsolatos kritika sem: „A falusi pártfunkcionáriusok többsége nem rendelkezik az alapvető mezőgazdasági szakismeretekkel; ezért nem képesek megfelelő befolyást gyakorolni a termelésre, a termelősövetkezetek, állami gazdaságok, gépállomások, s a parasztgazdaságok magasabb terméshozamának növelésére. Ennek következtében a falusi pártmunka nem irányul eléggé a mezőgazdasági termelés fokozására, a terméshozamok növelésére.”⁶⁶ Végezetül a Központi Vezetőség kötelezte a megyei pártbizottságokat, hogy a falun dolgozó funkcionáriusok egy vagy két éven belül mezőgazdasági szakképzettséget szerezzenek, s ezt vizsgával is igazolják.

Ha ezt a programot összevetjük a Szovjetunióban a mezőgazdaság fejlesztésére 1953 őszén hozott intézkedésekkel, akkor szembevetünk egy fontos eltérést. A szovjet intézkedések is értelemszerűen a termelés növelésére irányultak, de nem léptek túl azoknak a tűzoltó jellegű intézkedéseknek a körén, amiket a Nagy Imre kormány működés első két hónapja alatt meghozott. Pl. az adó, és begyűjtési terhek csökkentése, felhalmozódott adósságok elengedése, felvásárlási árak bizonyos emelése. Ezzel szemben az 1953. decemberében elfogadott mezőgazdaság-fejlesztési program egyrészt szakított a szovjet példa mechanikus másolásával, már ami a termelési módszereket illette, másrészt pedig a tervgazdasági rendszerbe illesztett mezőgazdaság strukturális problémáit is igyekezett kezelni.

Bármennyire részletesen is taglalta a közös KV és MT határozat az egyes minisztériumok, főhatóságok feladatait, sajnos hamar kiderült, hogy a legtöbb intézmény nem sietett a végrehajtással.⁶⁷ Jól mutatta ezt az 1954. április 28-i PB ülés, ahol a mezőgazdaság-fejlesztési határozat végrehajtását tárgyalták.⁶⁸ Sem az illetékes ipari üzemek, sem az irányító szervek nem biztosították a fejlesztéshez szükséges feltételeket. Az új szakasszal szembeni ellenállás fő gócpontjainak a Kohó- és Gépipari Minisztérium, az Országos Tervhivatal, a Nehézipari Minisztérium, és a pártközpont Terv- és Pénzügyi Osztálya számítottak. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Földművelésügyi Minisztérium apparátusa sem igazán igyekezett, hogy elősegítse az új szakasz megvalósulását.

⁶⁵ Uo. 234.

⁶⁶ Uo. 235.

⁶⁷ Ez a probléma kezdettől kísérő jelensége volt a kormányprogram megvalósításának. *Vásárhelyi Miklós*: Az első megghiúsított reformkísérlet (Az 1953-as kormányprogram) *Medvetánc*, 8 (1988: 2–3. sz.) 149–205.

⁶⁸ MNL OL M KS-276. f. 53. cs. 172. ó.e. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottság 1954. április 28-i üléséről. 1. Az FM és a KV Mezőgazdasági Osztálya közös jelentése a mezőgazdasági termelés

Nagy Imre a központi és helyi szervek ellenállásával szembesülve, 1954 őszén jelentős személycserékre szánta el magát. Leváltotta a nehézipari valamint a kohó- és gépipari minisztert a helyetteseikkel együtt. Menesztette az Országos Tervhivatal elnökét a két elnökhelyettessel együtt. Az új kinevezéseknél jól látható, hogy az agrárium szempontjából fontos helyekre olyan embereket állított, akik az ágazat érdekeit tartották szem előtt. Így például Márton Jánost nevezte ki Berei Andor mellé elnökhelyettesként a Tervhivatalba. Nagy átszervezés történt az agrárirányítás vezető posztjain is. Hegedűs Andrást, Gerő Ernő emberét eltávolította a földművelésügyi miniszteri posztról. Utóda az addigi igazságügyi-miniszter Erdei Ferenc lett. Nagy Imre közvetlen munkatársa, Pogácsás György került az újból megszervezett Allami Gazdaságok Minisztériuma élére. „A mezőgazdasági kormányzatban Erdei és Pogácsás személyében olyanok „emelkedtek”, akikhez Nagy Imrét szorosabb baráti, illetve munkatársi kapcsolat fűzte.”⁶⁹

Mindezzel párhuzamosan a miniszterelnök felgyorsította a Közgazdaság-tudományi Intézet megalakításának előkészületeit.⁷⁰ Ebben az egykori Győrffy-kollégista közgazdász, Szabó Kálmán és Fekete Ferenc, Nagy Imre aspiránsa játszott meghatározó szerepet.⁷¹ Az igazgatói posztra a pártközpont Terv- és Pénzügyi Osztályának vezetője, Friss Istvánt kerültk, s mellette a börtönből szabadult Donáth Ferenc lett az egyik igazgatóhelyettes.

A kormány egvéves működésének tapasztalatai világossá tették Nagy Imre számára, hogy elképzelései végrehajtása szempontjából mennyire nagy jelentőségű, ha stratégia fontosságú területeken szövetségeseikkel bír. Két ilyen politikus, Fehér Lajost és Erdei Ferencet külön is meg kell említeni, különösen azért mert az agrárlobbi későbbi története során meghatározó szerepet töltek be.⁷² Ez a másként gondolkodó csoport 1953–1954 folyamán számos kérdésben vállalt nézetütközést a dogmatikus erővel mind az egyéni gazdaságok, mind a termelőszövetkezetek jövőjével kapcsolatban.

„Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.” Ezt a mondatot Hruscov Nagy Imrének címezte, s ha felidézünk milyen szövegkörnyezetben, akkor kiderül, hogy egy átfogó bírálat részeként hangzott el. Az SZKP Elnöksége 1955. január 8-án Moszkvában fogadta az MDP PB delegáció-

fejlesztéséről hozott határozatok helyzetéről és javaslata a szükséges intézkedésekre. Ea.: Hegedűs András

⁶⁹ *Rainer M. J.*: Nagy Imre. i. m. 87.

⁷⁰ *György Péteri*: New Course Economics: The Field of Economic Research in Hungary after Stalin, 1953–56. In: *Intellectual Life and the First Crisis of State Socialism in East Central Europe, 1953–1956*. Ed. György Péteri, Trondheim, 2001. 47–79.

⁷¹ *Pogány Mária*: Nagy Imre és a (volt) népi kollégisták kapcsolatai. In: *Nagy Imre és kora. Tanulmányok és források*. I. Szerk.: Sipos József, Sipos Levente. Bp. 2002. 219–240.

⁷² *Papp István*: Fehér Lajos agrárpolitikai tevékenysége. In: *Magyar agrárpolitikusok a XIX. és a XX. században*. Szerk.: Sipos Levente. Bp. 2010. 248–292.; *Varga Zsuzsanna*: Erdei Ferenc és az agrárlobbi. In: Uo. 223–247.

ját, hogy beavassa a szovjet politikában készülõ újabb irányváltásról.⁷³ A tanácskozásról fennmaradt jegyzõkönyvbõl kiderül, hogy pontosan azért a politikáért bírálják a magyar küldöttséget — s azon belül is fõleg Nagy Imrét —, amelyet 1953-ban a szovjetek fogalmaztak meg követendõ irányvonalként.⁷⁴

Miután a magyar delegáció tagjai ismertették a fõbb gazdasági és politikai aktualitásokat, Vorosilov kért elõször szót. „[...] Nem szabad az ország politikai és gazdasági kérdéseit csak a parasztság szemszögébõl nézni. Magyarországon még igen sok a kisárutermelõ paraszt. [...] A kisárutermelõ parasztagazdaság minden nap szüli a kapitalizmust. A föld Magyarországon nincs államosítva. Feltétlenül tévednek, hibás nézeteket képviselnek, akik mindezt nem veszik figyelembe. Nagy elvtárs okos, ügyes ember, de elvileg nem elég szilárd. [...] Nem helyes, sõt veszélyes az ipart elhanyagolni. Ha nem lesz nehézipar és lassan nem növekszik, akkor nem tudunk elõremenni.”⁷⁵

Molotov így folytatta: „[...] Nagy elvtárs 1953 júliusában beszédében fellépett azért, hogy a tagok kiléphessenek a mezõgazdasági termelõszövetkezetekbõl. (Nagy elvtárs közbeszólása: nem az én gondolatom volt. A tanácsot itt kaptuk. Dobi fel is szólalt ellene.) Valóban, Berija felszólalásában annak idején adott ilyen tanácsot, de Berija letartóztatása után figyelmeztettük magukat, hogy gondolják át még egyszer dolgaikat és óvatosak legyenek. Nagy elvtárs párosszal beszélt a szövetkezetekbõl való kilépés mellett, ami külön súlyosbítja a dolgot.”⁷⁶

Hruscsov még keményebb hangnemben szólt Nagy Imréhez. „Magának vannak érdemei, de Zinovjevnek és Rikovnak is voltak érdemei, talán nem is kevesebb, mint magának, mégis keményen felléptünk ellenük, mikor ártalmára voltak a pártnak. Fel kell lépni magával szemben is. Ha más bírálja, nehezebb lesz. Ha idõben nem lépünk fel, késõbb az egész párt lép fel maga ellen. Más kiút nincs. [...]”

A sztálinvárosi kohászati üzem építését miért hagyták abba? A túlzott iparosításért bíraltuk magukat, de az iparosítást ésszerûen folytatni kell, nem beszüntetni. Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenséggel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejleszteniünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülõgép, abból baj lesz.”⁷⁷

A szovjet irányvonal 1955 elején tehát újra változóban volt. A Szovjetunió politikájának módosulását, a nehéz- és hadiipar-fejlesztés újbóli elõtérbe kerülése jelezte, hogy Malenkov miniszterelnök, aki Sztálin halála után meghirdette az életszínvonal emelésének programját, kénytelen volt önkritikát gyakorolni. Hamarosan lemondatták, s a helyére 1955. február 5-én Bulganyin marsall

⁷³ Baráth M.: Szovjet kézi vezérlés i. m. 171–175.

⁷⁴ “Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetõk két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. Közli: Rainer M. János – Urbán Károly. Múltunk, 37. (1992: 4.sz.) 141–148.

⁷⁵ Uo. 142.

⁷⁶ Uo. 143.

⁷⁷ Uo. 147.

került.⁷⁸ Közismert, hogy az újabb irányváltást Nagy Imre nem vállalta fel, s így a mezőgazdaság terén megkezdett reformprogram is félbe maradt.⁷⁹

Fontos azonban hozzátenni, hogy azok a politikusok és szakemberek, akik 1953–54-ben komolyan gondolták, változtatni kell a mezőgazdaság „belső gyarmat” helyzetén, Nagy Imre menesztése után sem tagadták meg az új szakasz agrárpolitikáját. Sőt, az elkövetkező évtizedben — immár Nagy Imre nevének emlegetése nélkül — komoly eredményeket értek el az ágazat érdekérvényesítő pozícióinak erősítése terén. E folyamat bemutatása azonban már egy következő tanulmány témája lehet.

A SEARCH FOR A SOLUTION OF THE AGRARIAN CRISIS DURING THE „NEW PERIOD”
(1953)

Zsuzsanna Varga
(Abstract)

A key area of the corrective developments which followed upon the death of Stalin was economic policy, and within it agrarian policy. The aim was to increase production as quickly as possible. But, whereas the leadership of the Soviet party could expect such an increase to be accomplished by the great cooperatives, since the agriculture had in the meantime had been completely collectivised, in Hungary the effort had to be based on the still dominant individual enterprises instead of the nascent cooperatives. Recognising this fact, the Soviet leadership suggested that the Hungarian Workers' Party should suspend further collectivisation and permit withdrawal from the cooperatives, and simultaneously alleviate the conditions of running an individual enterprise. But Imre Nagy was not content with a short-term crisis management. In the autumn of 1953 he initiated a grand-scale project for the development of agriculture. Instead of uncritically aping the Soviet example, the project which had been elaborated by the end of the year conceived of a solution of the crisis which was based on domestic experiences and conditions. Thus the leaders of Hungarian agrarian policy went considerably further than the Soviet proposals permitted, but no time was left for them to realise their ideas.

⁷⁸ *Baráth Magdolna*: Szovjet kézi vezérlés i. m. 171–175.

⁷⁹ Nagy Imre nem volt hajlandó önkritikára, ezért az MDP KV 1955. március 2–4-i ülését követően minden párttiszttségéből visszahívták, majd 1955. április 18-án az országgyűlés felmentette a miniszterelnöki tisztségéből, s végül december 3-án a pártból is kizárták. Az új kormányfő Hegedűs András lett, s ezzel 1955 tavaszán Rákosi és Gerő sztálinista irányzata kerekedett felül. *Rainer M. J.*: Nagy Imre. i. m. 110–124.